

Két korai cigány szógyűjtemény Magyarországról

VEKERDI JÓZSEF

I.

Tarnai Andor hívta fel figyelmemet egy 1738-ban Nürnbergben megjelent, latin nyelvű kiadványban közölt magyarországi cigány adaléokra. A kiadvány címe: *Commercium litterarium ad rei medicae et scientiae naturalis incrementum institutum quo quidquid novissime observatum agitatum scriptum vel peractum est succinte dilucideque exponitur. Annus MDC-CXXXVIII. Norimbergae sumptibus societatis litteris Adalbulnerianis.* A kötet 1738. január 15-i jelzéssel a 20–21. lapon közli a Magyarországon utazó Henricus Kramer orvos 1737. december 18-án kelt levelét, amelyben egyebek között említést tesz az itteni cigányokról, és néhány cigány szót is közöl.

A közölt szavak az ún. magyar cigány nyelvjárásból származnak. E nyelvjáráás időközben túlnyomórészt kihalt. Ma már csak Magyarország északi vidékén beszéli néhány ezer fő. A magyar cigány nyelvjáráás beszélőinek túlnyomó többsége a múlt század végén nyelvileg asszimilálódott. Ezek az elmagyarosodott (cigányul már nem értő) cigányok, az ún. romungrók, alkotják a mai magyarországi cigány lakosság többségét, míg a kisebb számban képviselt kétnyelvű (cigányul is tudó) cigányok, akik a századforduló táján vándoroltak be Erdélyből, nem ezt a nyelvet, hanem az ún. oláh cigány nyelvjáráást beszélik. A szóbanforgó korai adalék megerősíti eddigi ismereteinket, amelyek szerint az ún. magyar cigány csoport a török hódoltság idején vándorolt be Magyarországra Szerbia felől.

Kramernek a magyarországi cigányok életmódjára vonatkozó megjegyzései is igen lényegesek, mert rövidségük mellett is megerősítik azt, amit a hazai cigányság régebbi foglalatosságáról a rendelkezésünkre álló gyér források alapján feltételezni tudunk. A II. József alatt történt cigány összeírás félrevezető adatával szemben, amely a cigányság többségét a zsellér (*inquilinus, subinquilinus*) kategóriába sorolta, ezáltal arra a félreértésre adva alkalmat, hogy ebben az időben földművelő tevékenységet folytattak a cigányok, Kramer a tényleges helyzetnek megfelelően leszögezi, hogy a cigányok nem foglalkoznak földműveléssel Magyarországon. Figyelemreméltó az a megjegyzése is, hogy lócsiszárkodással foglalkoznak. A későbbiek során ugyanis a magyar cigány csoport tagjai feladták ezt a mesterséget, feltehetőleg azért, mert a múlt század végén beáramló oláh cigány csoport kiszorította őket ebből a megélhetési lehetőségből. Az oláh cigány

csoport fő foglalkozása ugyanis — mint nevük, a *lovári* 'lókupec' etnikai elnevezés is mutatja — a lócsiszárság volt, és vándor életmódjuk folytán előnyösebb helyzetben voltak az illegális lókereskedelemben, mint az ekkorra már letelepült, és így a törvény szigorának jobban alávetett magyar cigányok.

Az életmódra — és vallásra — vonatkozó megjegyzések arra mutatnak, hogy Kramernak megbízható magyar adatközlői voltak. A közzéadott cigány szavakból az is kitűnik, hogy Kramer cigány adatközlőktől érdeklődött nyelvük felől, valószínűleg magyar tolmácsolás segítségével. A számára ismeretlen nyelven elhangzó szavak és kifejezések rögzítése azonban erős félrehallásokra adott alkalmat, és egyes kifejezések értelmezése is félreértésekkel történt. Alábbiakban szögletes zárójelben megadjuk a cigány szavak pontos fonetikai átírását, és szükség esetén a helyes értelmezést. Szintén közöljük a szavak angol fordítását.

Az idevágó latin szövegrész magyar fordítása így hangzik:

„Záradékol leírom, ami a cigányokról, erről az ez ideig bizonytalan népről, tudomásomra jutott. Magyarországon különleges emberfajtanak tekintik őket. Adót fizetnek, földet nem művelnek, hanem kereskedelemmel, magyar lovak szelídítésével, rézművességgel és kovácsmesterséggel tartják fenn magukat. Nyelvük nem kitalált nyelv, hanem sajátos anyanyelvük. A tudós Bél a zsidókhoz vagy a szaracénokhoz sorolja ezt a népet, azonban vallásuk semmiképpen sem egyezik a zsidó vallással. Inkább keresztényeknek vallják magukat, de ugyanakkor legtöbbjüknek fogalma sincs a tényleges keresztény hitről. Mellékelek egy rövid jegyzéket azokból a szavakból, amelyeknek a jelentését sikerült megállapítani, hogy esetleg támpontul szolgálhasson a nyelvészeknek e nép eredetének megállapításához valamely ismertebb nyelv segítségével. Következők:

*Guro*l reide 'isten' [= *gulo raj del* ,jó úristen / good Lord God']; *manusch* 'ember' [= *manuš* ,man']; *schero* 'fej' [= *šero* ,head']; *menn* 'nyak' [= *men* ,neck']; *picco* 'hónalj' [= *phiko* ,váll / shoulder']; *colin* 'mell' [= *kolin* ,breast']; *tzuza* 'emlő' [= *čuča* ,woman's breast', plur.]; *beer* 'has' [= *per* ,belly']; *pro* 'láb' [,foot']; *tsanck* 'alsó lábszár' [= *čang* ,térd / knee']; *werda* 'mérleg' [= *verda* ,szekér', a német *Waage* és *Wagen* összetévesztése / ,scales', correctly ,cart', confusion of German *Wagen* with *Waage*]; *cra* 'ló' [= *gra* ,horse']; *cru* 'ökör' [= *guru* ,cow']; *tzuckel* 'kutya' [= *džukel* ,dog']; *matzko* 'macska' [= *mačka* ,cat']; *maggia* 'légy' [= *mätjha* ,fly', plur.]; *lil* 'papír, levél' [,paper, letter']; *mol* 'bor' [,wine']; *wudar* 'ajtó' [= *vudar* ,door']; *klidi* 'lakat' [,padlock']; *drasl* 'drót' [sajtóhiba *drót* helyett? misprint for *drot* ,wire'?]; *harkum* 'réz' [,copper']; *coatshi* 'kovács' [= *kovāči* ,smith']; *comesmann* 'szeretni' [= *kames man* ,szeretsz / you love me']; *comesmann schuccari* 'szeretem magát' [= *kames man šukāre* ,szeretsz, szépen / you love me, nicely']; *rusche vpra monte* 'gyűlölni' [= *rušes upre mande* ,haragszol rám / you are angry with me']; *schossoente tradas* 'nyulászni' [= *šošojen te tradas* ,nyulászunk / let's go rabbiting']; *ancschenaschi* 'futni' [= *angle nāšes* ,előre futsz / you run forward?]; *bis in lil* 'írni' [= *pisin lil* ,írj levelet / write a letter']; *dican andro lil* 'olvasni' [= *dikhen andro lil* ,nézzetek a levélbe / look at the letter']; *antre mol* 'bort tölteni' [= ? *an tri mol* ,hozd a borodat / bring your wine'? *andre mol* ,bort bele /

wine into it']; *tschiwari* ,kiönteni' [= *čhiv āri* 'dobd ki / throw it away']; *haruman* ,vakarni' [= *haru man* ,vakarj meg / scratch me']; *bi* ,inni' [= *pi* ,igyál / drink']; *truschalos* ,szomjazni' [= *trušalo* szomjas / thirsty']; *habe* ,enni' [= *hābe* ,étel / food']; *toste habe* ,jóllakni' [= *dosta hābe* ,élég étel / enough of food']; *tschöle cras tenza* 'lovasszekéren hajtani' [= *dž' ole grastenca* ,menj a lovakkal / drive the horses' ? *džau le grastenca* ,megyek a lovakkal / I drive the horses' ?]."

II.

Fried István hívta fel figyelmemet Kazinczy Ferenc eddig ismeretlen, kézírásos cigány szójegyzékére. A szójegyzék a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kéziratárában található, M. irod. lev. 4° 121, 23 folio jelzet alatt, Kazinczy ún. „Lomtár”-ában. A szavak az ún. szlovák cigány nyelvjárásból származnak, ami földrajzilag érthető: Zemplén megyében (a megye Szlovákiában fekvő részén) jelenleg is ezt a nyelvjárást beszélik. Ez egyben mutatja, hogy Kazinczy a helyszínen gyűjtötte a cigány szavakat. A gyűjtés idejét a kéziratköteg egyéb darabjainak datálása alapján az 1820-as évekre tehetjük.

A cigány szavak lejegyzése meglepően pontos. Egyetlen hangtani hiba, vagy téves alak sem fordul elő. A hehezetes hangokat (*kh*, *ph*) kifogástalanul jelöli. Egyedül a *demav* ,ütök' szó esetében adja a felszólító módot (tkp. ,üss') jelentő mód helyett (*demavav* volna). Ez arra mutat, hogy Kazinczynek kitűnő füle volt, ami más vonatkozásokban is ismertetés. A felsorolt szavak közül csupán a *himera* ,éjszaka' szó rejtélyes; ez a szó egyetlen cigány nyelvjárásban sem ismeretes.

A szójegyzéket Kazinczy eredeti helyesírásával közöljük. A cigány szavakat is magyar helyesírással adja vissza. Zárójelben adjuk a szavak angol fordítását.

„*Paramityi*, a' görög *paramythion*ból; mese; Rege [,tale']. — *himera*, a' görög *hemera*-ból; Éjtszaka [,night']. *Rakló*, legény [,boy']; *Rakli*, leány [,girl']; férfi, *manus* [,man']; asszony, *dzsuvlyé* [,woman']; fő, *séro* [,head']; haj, *bala* [,hair']; homlok, *csekat* [,forehead']; szemöldök, *p'huva* [,brow']; szem, *jakha* [,eyes']; orr, *nak* [,nose']; orcza, *csama* [,cheeks']; száj, *muj* [,mouth']; áll [chin'] [!]; nyak, *men* [,neck']; melly, *kolyin* [,breast']; kar, *musza* [,arm']; kéz, *vaszta* [,hand']; has, *per* [,belly'] láb, *pindre* [,foot']; segg, *bul* [,arse']; Nap, *kham* [,sun']; hold, *cson* [,moon']; ég, *zégósz* [,heaven']; föld, *p'huv* [,earth']; fa, *kast* [,tree']; ló, *graszt* [,horse']. Kancza, *grasznyi* [,mare']; csikó, *khúró* [,colt']; bika, *bujákósz* [,bull']; tehén, *gurumnyi* [,cow']; bornyú, *bornyúsz* [,calf']; disznó, *báló* [,pig']; juh, *bakró* [,sheep']; virág, [,flower'] — [!]; szép, *sukár* [,nice']; rút, *dzsungáló* [,ugly']; jó, *lácsó* [,good']; rossz, *rossznó* [,bad']; nagy, *báro* [,big']; kicsiny, *czinónó* [,small']; bor, *mól* [,wine']; víz, *pányi* [,water']; kenyér, *máró* [,bread']; búza, *zúszogyil* [,wheat', tkp. ,tiszta búza']; gabona, *gabonász* [,grain']; zab, *dzsó* [,oat']; széna, *khasz* [,hay']; szalma, *p'husz* [,straw']; ház, *k'her* [,house']; kert, *bár* [,garden']; város, *fórosz* [,town']; falu, *gau* [,village']; magyar, *ungrosz* [,Hungarian']; német, *nyemczosz* [,German']; tót, *tótosz* [,Slovak']; Isten, *Devla* [,God']; Templom, *k'hangéri* [,church']; pap, *rasaj*

[,priest']; úr, *barorai* [,lord', tkp. ,nagyúr']; gyermek, *csavóró* [,child']; leány, *csajóri* [,girl']. én, *me* [,I']; te, *tu* [,you']; ő, *oj* [,he']; eggy, *jek* [,one']; 2, *dúj*; 3, *trin*; 4, *stár*; 5, *páncs*; 5, *só*; 7, *efta*; 8, *ochtó*; 9, *ennya*; 10, *des*; 11, *desujek*; 12, *desuduj*; 20, *bisch*, 30, *tranda*, 40, *szaranda*, 50, *penda*, 60, *sóvárdes*, 70, *eftades*, 80, 90, 100, *sel*; 1000, *ezrósz*; ütök, *demav* [,I beat']; ütöttem, *demagyom* [,I have beaten']; ütni fogok [,I shall beat'] [!]."

Az üresen hagyott helyek mutatják, hogy néhány szót, ill. alakot nem tudtak cigányul kifejezni adatközlői.

TWO EARLY GYPSY WORD LISTS FROM HUNGARY

BY J. VEKERDI

I.

A short account of impressions on Hungary was published by the German traveller Henricus Kramer in the Latin volume *Commercium litterarium* in Nuremberg in 1738. Among others, it contains a few remarks on Hungarian Gypsies and a short Romani word list. This is the earliest record of Gypsy words hitherto known in Hungary. It reflects the Hungarian Gypsy ("Romungro") dialect which formerly was spoken by all Gypsies living in the country but at the beginning of this century it died out almost completely and the Romungro Gypsies speak only Hungarian at present.

The author makes some keen remarks on the lifestyle of the Hungarian Gypsies. He affirms that they never live by agriculture, they are smiths and horse-dealers. Curiously, horse-dealing is now the profession of another Gypsy group, the Vlach Gypsy *Lovari* tribe which, accordingly, seems to have rivalled with the other Gypsy group and to have deprived the competitors of this livelihood.

The transcription of the Gypsy words is rather inaccurate. In square brackets I give the correct spelling and the English meaning of the words.

II.

Among the manuscript notes of the famous nineteenth-century Hungarian writer F. Kazinczy there is a list of 86 Gypsy words noted down by him in the 1820es. The spelling is very accurate. The orthography is the Hungarian one. The vocabulary reflects the Slovak Gypsy dialect (cf. the grammars by R. Sowa and J. Lípa) which is in accordance with the fact that Kazinczy lived in Northern Hungary (county Zemplén), near the present-day Slovak frontier. This is the earliest record of this dialect.